

ŐSRÉGÉSZETI LEVELEK

prehistoric newsletter

BUDAPEST, 2015

Szerkesztők:

Anders Alexandra

Kalla Gábor

Kiss Viktória

Kulcsár Gabriella

V. Szabó Gábor

Fordítás, idegen nyelvi lektorálás:

Seleanu Magdaléna (angol)

Szerkesztőség címe:

1088 Budapest, Múzeum körút 4/B

e-mail: osreglevelek@freemail.hu

Megjelenik évente

az Ősrégészeti Társaság kiadásában

ISSN 1585-1206

A kötet megjelenését támogatta:

ELTE BTK Régészettudományi Intézet

Címlap: A Vinča-kultúra nagyméretű plasztikája (Paluch 1. kép alapján)

Tartalom / Contents

<i>Péntek Attila–Faragó Norbert</i> : Erdőkürt-Cigány-part, egy nyílt színi kőkori telep / Erdőkürt-Cigány-part, a multilayered Palaeolithic open-air site	5
<i>Hajdú Zsigmond–Nagy Emese Gyöngyvér</i> : Különleges funkciójú, középső neolitikus tál Hajdúböszörmény határából / A Middle Neolithic bowl with a unique function from Hajdúböszörmény	25
<i>Paluch Tibor</i> : A Vinča-kultúra nagyméretű, ember alakú plasztikája / A large human figurine of the Vinča culture	32
<i>Daróczi-Szabó Márta–Savanyú Bálint</i> : Megmunkált orosláncsontot tartalmazó gödör a középső rézkorból / A worked lion bone from a Middle Copper Age pit	38
<i>Bondár Mária</i> : Nyomozás a badeni kultúra únyi csoportja névadó leleteinek előkerüléséről / The hunt for the Úny group of the Baden culture	45
<i>Bakos Gábor–P. Fischl Klára</i> : A Szerencs-patak völgyének bronzkori településszerkezete / Bronze Age settlement patterns in the valley of the Szerencs Stream	53
<i>Ilon Gábor</i> : <i>Brotlaibidol</i> („kenyéridol”) Ménfőcsanakról / Ein Brotlaibidol aus Ménfőcsanak	63
<i>Sánta Gábor</i> : A halomsíros-kultúra gazdag temetkezése Ásotthalom határából / A rich cremation burial of the Tumulus Grave culture from Ásotthalom	69
<i>Tarbay János Gábor</i> : A Late Bronze Age hoard and sickle-shaped pins from Fövényes (Hungary, Veszprém county) / Késő bronzkori depó és sarló alakú tűk Fövényesről (Magyarország, Veszprém m.)	84
<i>Gróh Dániel</i> : Előzetes jelentés a visegrád-lepencei késő bronzkori temető feltárásáról / Preliminary report on the excavation of the Late Bronze Age cemetery at Visegrád-Lepence	119
<i>Soós Bence</i> : Egy talált tárgy leporolása — Egy csészés markolatú kard újraközlése / Blowing the dust off an <i>objet trouvé</i> — Republishing a <i>Schnalenkauf</i> -type sword	126

Könyvismertetés

Christine Reich: Das Gräberfeld von Szeremle und die Gruppen mit inkrustierter Keramik entlang mittlerer und unterer Donau (<i>Kiss Viktória</i>)	135
Germaine Depierre: Crémation et archéologie : nouvelles alternatives méthodologiques en ostéologie humaine (<i>Tankó Éva</i>).....	143

Hírek

Az Ősrégészeti Társaság hírei / News	145
Technikai információk / Technical informations	147

Nyomozás a badeni kultúra únyi csoportja névadó leleteinek előkerüléséről

*Tisztelettel és szeretettel köszöntöm Patay Pált
100. születésnapja alkalmából*

Kulcsszavak: késő rézkor, badeni kultúra, únyi csoport, névadó leletek

Keywords: Late Copper Age, Baden culture, Úny group, eponymous assemblages

Bevezetés

Az alábbiakban egy, valójában soha meg nem határozott csoport, az únyi csoport névadó leletegyüttesével foglalkozom.

Az únyi csoport a szakirodalomban egy olyan „segédfogalom”, „alkategória” a badeni kultúrán belül, amelyről nem tudjuk, hogy területi vagy időrendi csoport-e, bár a kutatók ez utóbbiként kezelik. Nem történt meg a csoport lelőhelyeinek elkülönítése, a jellegzetességek meghatározása. Olyan csoportról beszélünk, amelynél a névadó leletegyüttes eredeti kontextusa, előkerülésének körülményei és ideje sem ismert.

Banner János, a péceli (badeni) kultúrát bemutató monográfiájának megjelenése óta a késő rézkori badeni kultúra egyik csoportja az únyi csoport, amely Banner Jánosnál fonyód–únyi csoport néven szerepel (BANNER 1956, 186), tipológiai jellegzetességeit azonban nem határozta meg.

A szakirodalomban gyakran idézett, elfogadott kategóriává vált ez a terminus. A teljesség igénye nélkül csak néhány, a késő rézkorral foglalkozó kutató állásfoglalását említem röviden e kérdésről.

Evzen Neustupnýnál a Boleráz–Fonyód–Úny időrendi sorral találkozunk (NEUSTUPNÝ 1959, 277), majd későbbi ötfokozatú rendszerében az únyi csoport a Baden C fokozatban szerepel a visszével együtt, mindkettő területi csoportként (NEUSTUPNÝ 1973, 332). Viera Němejcová-Pavúková tipológiai rendszerében a IVA fokozatba került időrendi horizontként (NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1981, 261). Torma István a Komárom megyei topográfiában a névadó lelőhely leletei kapcsán ezt írja: „... az únyi csoport és vele együtt az únyi leletek is a bolerázi csoport végső szakaszát jelző fonyódi típusú leletek utáni időre keltezhetők...”, azaz a klasszikus időszak elejére (MRT 5, 348). Korek József is — kicsit áttételesen ugyan — a badeni kultúra klasszikus korszaka elé keltezte az únyi csoportot (KOREK 1983, 16). Hasonlóan vélekedik Ecsedy István is, aki a Zók-Várhegyen feltárt késő rézkori települészetet a badeni

kultúra klasszikus korszakának korai fázisára keltezi és az Únyról ismert leletanyaggal hozza kapcsolatba (ECSÉDY 1983, 68). Az Esztergom-Diósvölgy lelőhelyen megmentett kemence feldolgozásakor, hiteles körülmények között előkerült anyagot elemezve az únyi csoportot én is a klasszikus badeni kultúra legelejére keltezhető fejlődési szintként határozta meg (BONDÁR 1987, 42). Endrődi Anna több munkájában vitatja az únyi csoport korai keltezését, ő — V. Němejcová-Pavúkovával egyetértve — a badeni kultúra kései időszakába, a Němejcová-Pavúková-féle rendszerben a IVA fázisba keltezi ezt az egységet (ENDRŐDI 1991, 63; 1992, 67–68). Horváth Tünde ugyancsak a IVA horizontban említi Únyt, utalva a lelőhelynevekkel való elnevezések félrevezető, helytelen voltára (HORVÁTH 2011, 57).

Mint látjuk, a leletegyüttes határozott véleménynyilvánításra készítette a korszak kutatóit, amelyet e rövid kitérővel szerettem volna érzékeltetni. Ahogy már említettem sem Banner J., sem a monográfia megjelenése óta más kutató nem foglalkozott részletesen azzal a kérdéssel, hogy a különleges leletegyüttes és a vele rokonítható leletek valójában milyen jellegzetességekkel bírnak, kronológiai és/vagy területi csoport-e az únyi csoport, s mely lelőhelyek sorolhatók ide. Mindezek ellenére (pontosabban mindezek hiányában) önálló kronológiai horizonttá vált a szakirodalomban, amelynek megítélése, a badeni kultúrán belüli kronológiai helye — a fentiek miatt érthető módon — ellentmondásos a szakirodalomban.

A csoporttá nőtt egység névadó lelőhelyét az MRT 5 szerzői lokalizálták ugyan, de a több mint tíz ép edényből és számos töredékből álló együttes előkerülésének körülményei alig ismertek, időpontját nem jegyezte fel a szakirodalom.

A továbbiakban — a cikk eredeti célkitűzésének megfelelően — nem a leletek kronológiai besorolásával és csoportba sorolásukkal foglalkozom, hanem előkerülésük körülményeire és az időpontjára vonatkozó adatokat próbálok bemutatni.

Úny – a névadó lelőhely és leletegyüttes

Úny község a „Keleti-Gerecséhez tartozó Zsámbék-bajnai dombság 220–280 m magasságot elérő homokköves, homokos, löszös dombjai között 195 m magasán megtelepült falu, területének legnagyobb része szántóföld, kisebb része szőlő és erdő, az erózió által megtámadott domboldalakon legelők vannak...” (MRT 5, 347). Esztergomtól 19 km-re, Budapesttől 35 km-re fekszik. Ma a dorogi kistérséghez tartozik. Szomszédos települései: Dág, Máriahalom, Tinnye és Pilisjászfalu. Lakosainak száma 750 fő. Három temploma és négy kúriája jelenti a fő idegenforgalmi látványosságot (www.uny.hu, 2014. május 20).

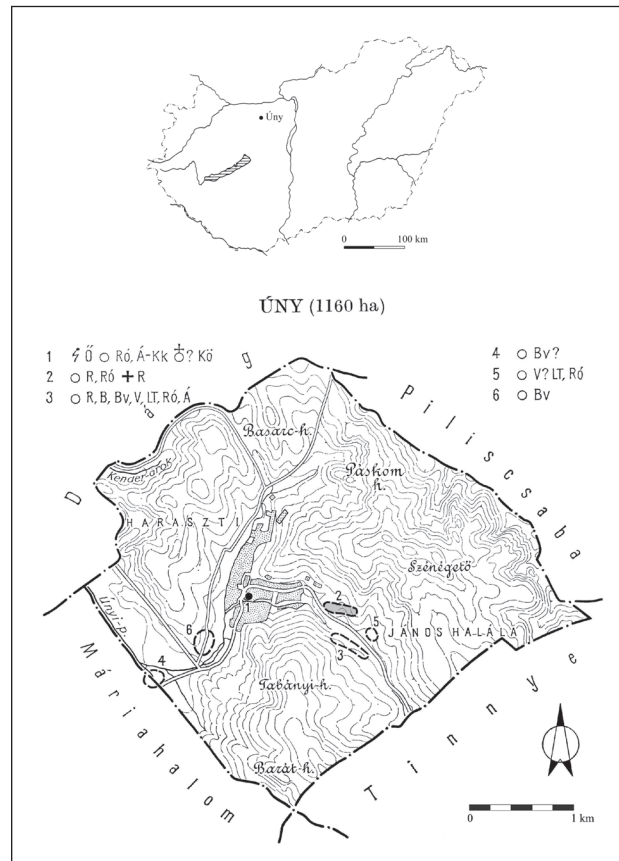
A Magyarország Régészeti Topográfiája sorozat 5. kötetében összesen 6 lelőhelyet és további 3, lelőhelyhez nem köthető adatot regisztráltak a településen (1. kép); a jelen tanulmány témáját adó lelőhely a 23/2. számon, Úny-Dió (Bozzay-ráta) néven szerepel.

A topográfiában röviden ezt olvashatjuk a lelőhelyről: „A 3 nagyméretű urnából, 1 kétosztású tálból, 2 füles tálból, egy hatalmas behúzott peremű tálból, 4 kannelúras korsóból és az MNM-ben őrzött bögréből, továbbá az urnák, tálak, korsók és fazekak töredékeiből álló leletegyüttes teljes feldolgozását Banner János végezte el (BANNER 1956, 40–42, XV. t. 1, 2, 5–16, XVI. t. 1–15, XVII. t. 1–10, XVIII. t. 14, 18–21). A szakirodalomban gyakran szereplő leletegyüttes megítéléséről eltérő vélemények hangzottak el. A lelőhelyet először említő Patay Pál szerint a leletek a badeni kultúra urnatemetőjéből származnak (PATAY 1938, 15), Friedrich Holste inkább edénydepotnak tartotta a leletegyüttest (HOLSTE 1939, 220). Mozsolics Amália és az ő nyomán Makkay János arról ír, hogy az edények ledöngölt agyaglapon álltak, az agyaglap körül azonos távolságokban kis gödrök voltak tűzhelynyomokkal. Ezekből a jelenségekből mindketten áldozati helyre következtetnek (MOZSOLICS 1942, 31–38; MAKKAY 1963, 5)...” (MRT 5, 348).

A lelőhelyről a topográfiai munkák során néhány információt szerzett még Torma I.: „Id. Kocsis Gábor únyi lakos közlése szerint Kiss Istók földjén a harmincas években rigolározáskor cserépedényeket találtak, amelyeket az esztergomi múzeum szerzett meg.” A lelőhelyet a Diós (Bozzay-ráta) lelőhellyel azonosította Torma I. (MRT 5, 348).

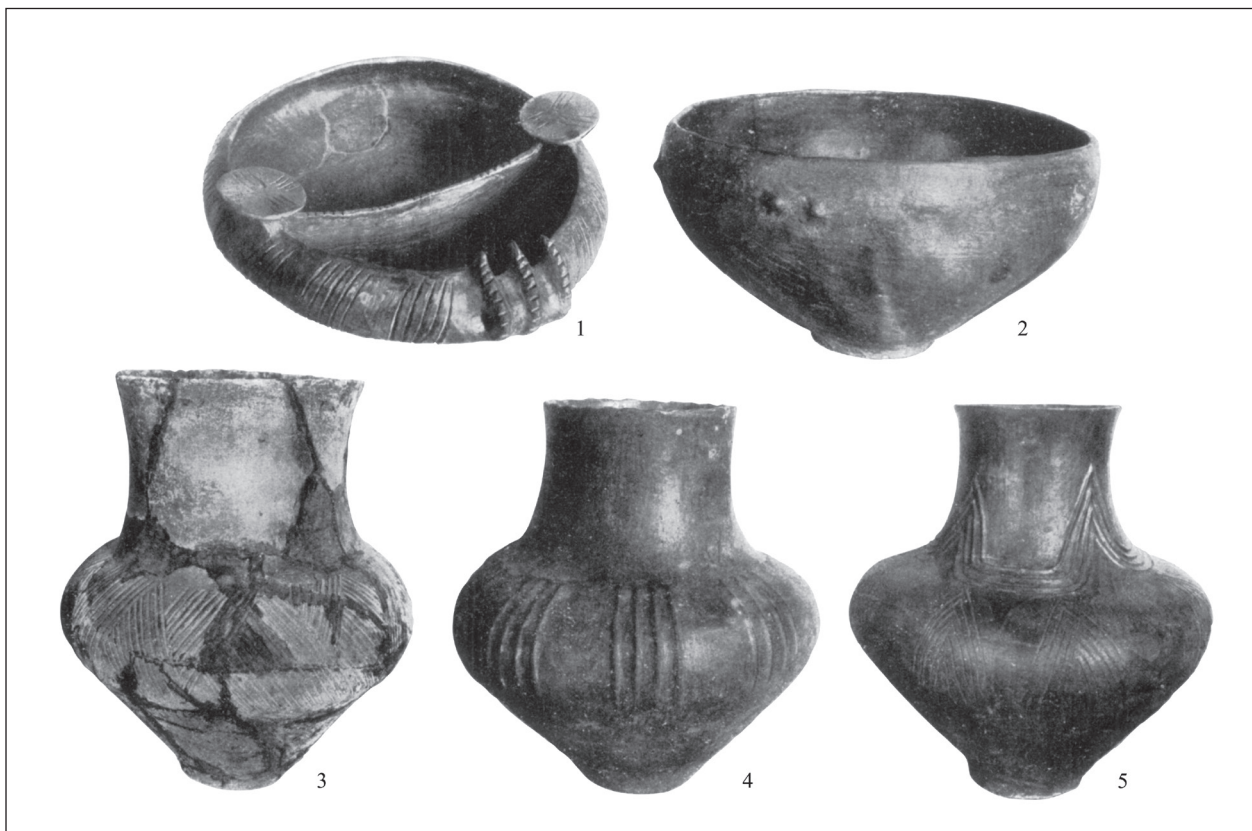
Nézzük meg kicsit bővebben, mit is lehet tudni erről a páratlan leletegyüttesről, vannak-e a topográfiai összefoglaláson túl további adataink a lelőhelyről, az előkerülés körülményeiről és időpontjáról.

A szakirodalomban elsőként Patay P. említi kérészerűen urnatemetőként (PATAY 1938, 89. lh., 15). A

1. kép. Úny és régészeti lelőhelyei (MRT 5, 347 nyomán)
Fig. 1. Úny and its archaeological sites (after MRT 5, 347)

következő adat F. Holste 1939-ben megjelent munkájában található, eszerint egy nagy edényelet került elő Únyban, sírok nélkül (HOLSTE 1939, 220). A leletegyüttes néhány darabját Banner J. is közölte (BANNER 1941, 32. III. t. 14, 16; 1942, 83, II. t. 26). A leleteket végül Mozsolics A. publikálta (MOZSOLICS 1942) (2–3. kép), a tárgyról részletesebben cikke egyik lábjegyzetében írt (MOZSOLICS 1942, 35, 12. jegyzet), ám ez a leírás is mindössze egy bekezdésnyi, s a lelőkörülményeket nem tárgyalja. Mozsolics A. egy kétosztatú tálát (MOZSOLICS 1942, Abb. 2. 1), egy gömbszelet alakú nagy tálát (MOZSOLICS 1942, Abb. 2. 2), három nagy urnát (MOZSOLICS 1942, Abb. 2. 3–5), három nagy korsót/kancsót (MOZSOLICS 1942, Abb. 4. 1, 2, 6), egy korsót (MOZSOLICS 1942, Abb. 4. 4) és két nagyon hasonló alagútfüles tálát közölt (MOZSOLICS 1942, Abb. 4. 3, 5). A díszített töredékekből 23 számozott darabot publikált (MOZSOLICS 1942, Abb. 3). Mozsolics A. méreteket nem közölt, csak a tábláin jelzett 1/8, 1/5 és a töredékeknél 1/3 méretarányból következtethetünk a valós nagyságukra. Mozsolics A. ezt írja: „... Úny: eine große Opferstelle mit monumentalen Urnen, großen Schüsseln u. a., wohl der schönste Badener Fund, der bisher gemacht wurde.

2. kép. Úny — 1–5: késő rézkori leletek (MOZSOLICS 1942, Abb. 2 nyomán)
 Fig. 2. Úny — 1–5: Late Copper Age finds (after MOZSOLICS 1942, Abb. 2)

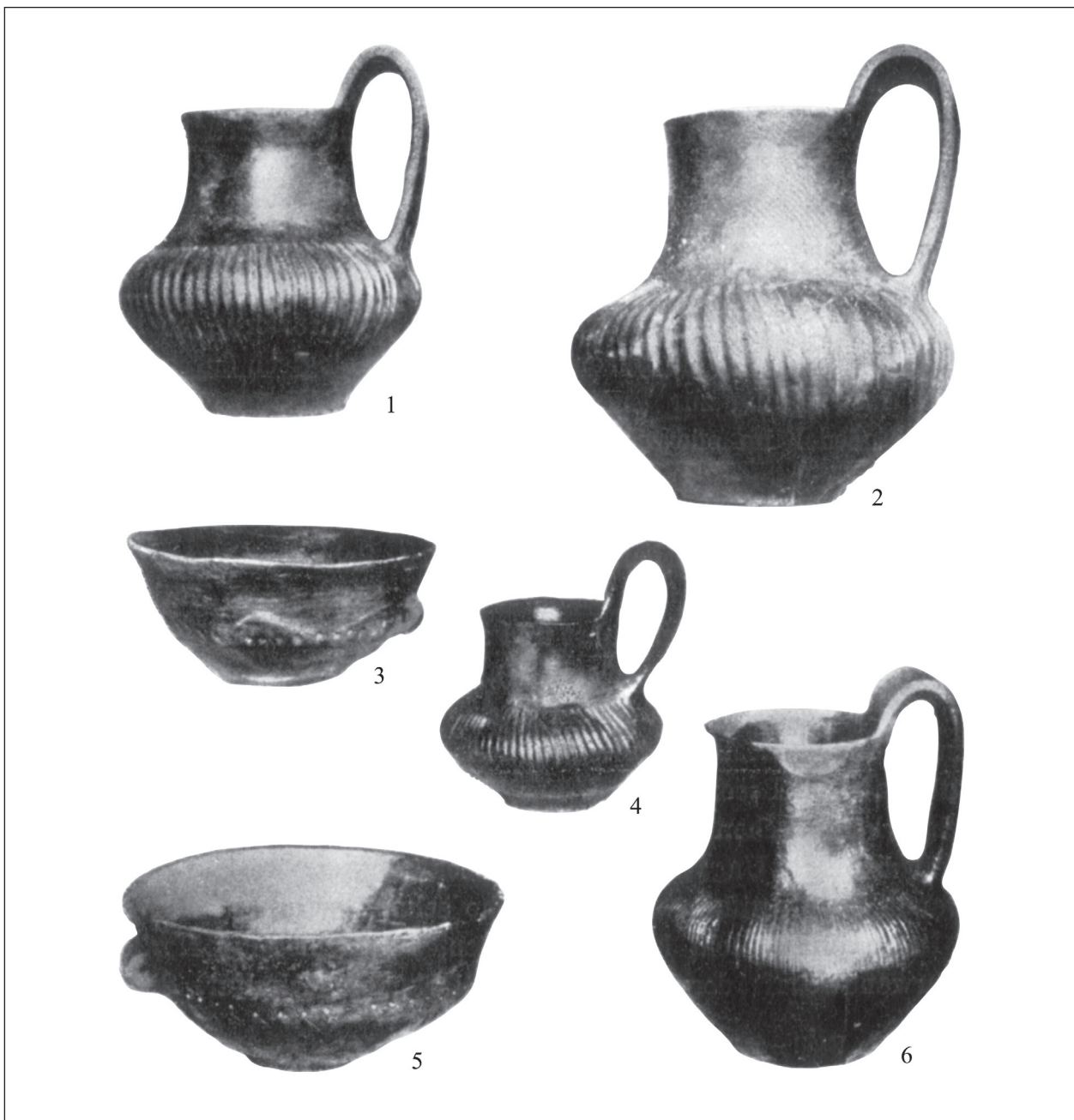
Die Gefäße lagen auf einer gestamften Erdplatte. Um diese waren in gleichen Abständen in kleineren Gruben Feuerspuren...” (MOZSOLICS 1942, 35). Balogh Albinnak mond köszönetet az információért.

Mozsolics A. Balogh A. megbízásából 1942-ben készített katalógus rendszerű nyilvántartást kartonokon az esztergomi múzeum őskori anyagáról (MRT 5, 7). Talán ekkor tudott meg újabb adatokat a leletegyüttes előkerülésének részleteiről, amelyeket azonban nem tüntetett fel a kartotékokon. Torma I. ezt az információt még azzal egészítette ki, hogy Mozsolics A. a cédulakatalógus végén lelőhely szerinti összesítőket is készített, beleértve az ismeretlen lelőhelyű tárgyakat is. A nyilvántartási számok „Ő és folyószám” formájában a tárgyakra is rákerültek.¹ A lajstrom kartonokon volt hozzáférhető a topográfiai kötet írásakor.²

¹ Az únyi edények Ő 846–850, Ő 855, Ő 881, Ő 884, Ő 886 számot kapták. Mindezt az MTA BTK Régészeti Intézetének Adattárában őrzött fényképes kartonokon találtam meg.

² 2013-ban kérdezősködtem e kartotékrendszerrel az esztergomi Balassa Múzeumban, de az ott dolgozó fiatal kollégák erről már nem tudtak, a kartonok — úgy tűnik — nincsenek már meg. Sajnálatos, hogy az egykori elsődleges források így már nem szolgálhatnak újabb adatokkal számunkra. Talán ezért sem haszontalan, ha mindezt leírom.

Banner J. Mozsolics A. után újraközölte a leleteket (BANNER 1956, Taf. XV. 1, 5–16, Taf. XVI. 1–15, Taf. XVII. 1–10, Taf. XVIII. 14, 18–21). Részletesen leírta az edényeket, méreteiket azonban ő sem közölte, csak a fotótáblák 1:4 méretarányából következtethetünk eredeti nagyságukra. Banner J. három nagy méretű urnát (BANNER 1956, Taf. XV. 15, Taf. XVI. 14, Taf. XVIII. 14), egy kétosztatú tálalt (BANNER 1956, Taf. XVII. 2, 5), két alagútfüles tálalt (BANNER 1956, Taf. XVII. 1, 6), egy nagyméretű behúzott peremű tálalt (BANNER 1956, Taf. XVII. 8), egy kancsót (BANNER 1956, Taf. XVII. 4), három korsót (BANNER 1956, Taf. XV. 1, 5, Taf. XVII. 3), összesen 11 ép edényt ismert a leletegyüttesből, s további töredékeket közöl fotótábláin. Banner J. szerint több ép edény nem volt a lelőhelyen. Három lelőhely nélküli bögre az esztergomi múzeumból (BANNER 1956, Taf. XV. 2–4) és egy Úny lelőhelyű a Magyar Nemzeti Múzeumból (BANNER 1956, Taf. XV. 8) véleménye szerint még a leletegyütteshez tartozhatott, formájuk s díszítésük mindenképpen ehhez a csoporthoz köti a tárgyakat (BANNER 1956, 41). Mozsolics A. munkájából Banner J. azt emeli ki, hogy az únyi edények ledöngölt agyaglapon álltak, az agyaglap körül azonos távolságban kis

3. kép. Úny — 1–6: késő rézkori leletek (MOZSOLICS 1942, Abb. 4 nyomán)
 Fig. 3. Úny — 1–6: Late Copper Age finds (after MOZSOLICS 1942, Abb. 4)

gödrök voltak tüzelési nyomokkal. Mozsolics A. nem jelölte meg az információ forrását. Banner J. szerint, ha valamennyi edény összetartozik, akkor hamvasztásos sírról nem lehet szó. Véleménye szerint edényáldozat vagy edénytemetkezés is lehet a leletegyüttes, de az edények mérete és a hasonló méretű edények előkerülése telepről való származás mellett tanúskodik (BANNER 1956, 41).

A topográfia szerzői azonosították az edények előkerülésének helyét (MRT 5, 348, 23/2. lh.). A lelőhelyen

Horváth István 1965-ben, Torma I. 1970-ben a badeni kultúra cserepeit gyűjtötte össze a felszínen, amelyekből telepre követték. Az edényegyüttesről ezt írják: „A jelenleg rendelkezésünkre álló adatok csak annak megállapítására elegendőek, hogy az edények egy telep területén kerültek földre, rendeltetésüket nem ismerjük.” A topográfiában 12 ép edényt említenek, a Mozsolics A. és Banner J. által közölt 11-el szemben, mert a MNM-ben őrzött bögrét is a leletegyütteshez tartozónak tekintik (MRT 5, 348).

További nyomozás

Meglepő és elgondolkodtató, hogy a fentiekén kívül egyetlen forrás sem adott hírt erről a látványos leletegyüttesről, amelynek a földből való kiszedése sem lehetett egyszerű művelet, nem történhetett titokban, hiszen az urnák nagyméretűek, a leletek jó állapotban maradtak meg, nyilván csak gondos „feltárással” őrizhették meg épségüket. Tárolásuk, elszállításuk, ideiglenes őrzésük, majd a múzeumba kerülésük is megoldandó feladat volt, amely nem titokban zajlott. A Magyar Nemzeti Múzeumba és az esztergomi Balassa Bálint Múzeumba is kerültek leletek Úny lelőhellyel, amelyekről mind Banner J., mind a topográfia szerzői említést tesznek.

Napjaink szenzációéhes, hírközpontú világában nehéz elképzelni, hogy senki nem látta, nem jegyezte fel a leletek pontos helyét, nem mesélte el másoknak, nem tudott róla az egész falu, nem értesített újságírók erről, nem került be a szakmai orgánumban az egyedülálló együttes. Hihetetlennek tűnt, hogy nem tudjuk az előkerülés idejét és pontos körülményeit. Elkezdtem hát nyomozni, nincs-e mégis valamilyen híradás a leletekről.

Ami biztos: Patay Pál 1938-ban megjelent disszertációjában már szerepel a lelőhely, a *terminus post quem* tehát adott. Írtam dr. Patay Pálnak egy levelet, információt kérve akkor 99 éves kollégánktól arról, hogyan került be az únyi lelőhely az ő adatgyűjtésébe. Patay Pál 2013. június 8-án kelt kétoldalas válaszleveléből az alábbiak derültek ki:

Patay Pál disszertációjához 1937–1938-ban gyűjtötte az anyagot a múzeumok felkeresésével. Az anyag feldolgozásával 1938 májusára végzett. Esztergomban Balogh Albin készségesen hozzájárult, hogy a múzeumban lévő anyagot áttekintse, arról jegyzeteket készítsen, de Patay P. 75 év távlatában nem emlékszik arra, hogy a *Bibliotheca* is elkísérte volna, ahol az anyagot tárolták. Így bővebb tájékoztatást sem kaphatott a szóban forgó leletekről. Az ép edények alapján merült fel Patay Pálban az urnatemető lehetősége, amely a tudomány akkori állása szerint, a fonyódi temető ismeretében elfogadható álláspont volt. Mivel nem volt bizonyíték, Patay P. csak kérdőjelesen írta, hogy urnatemető került elő Únyban. Patay P. Mozsolics Amáliával nem beszélt Únyról. Véleménye szerint Mozsolics A. vagy Balogh Albintól vagy egy hivataloságtól értesülhetett a leletekről. Arról, hogy Mozsolics A. honnan, kitől értesülhetett a kis gödrökről, tüzelési nyomokról és hogy ki áshatta ki a leleteket, kinek a megfigyeléseit idézte Mozsolics A., Patay Pálnak elképzelése sincs.

Kerestem hát azokat a munkákat, amelyek ebben az időben láttak napvilágot, s említhetik a leleteket. Először az esztergomi múzeum korabeli helyzetéről tájékozódtam. Az Esztergomvidéki Régészeti és Történelmi Társulat 1904-ben alapította a múzeumot. A tíz évvel korábban, 1894-ben megalakult Társulat³ tulajdonában lévő tárgyak leltárát Némethy Gyula közölte a Társulat 3. évkönyvében (NÉMETHY 1900). A múzeum több helyszínen is működött, többször kellett költöznie. A múzeumot fenntartó Társulat működése sem volt egyenletesen aktív, voltak évek, amikor szinte nem is működött.

1934 december végén tartotta a negyvenedik esztendeji újjáalakuló közgyűlését az Esztergom-vidéki Régészeti és Történelmi Társulat. A dokumentumokból kiderült, hogy 1933-ban a múzeumnak is át kellett költöznie ideiglenes helyére a püspöki könyvtár épületének emeleti nagytermébe, s visszakerült Esztergomba a múzeum korábbi igazgatója, Balogh A. is, aki újból átvette a Társulat vezetését (SINKA 1936, 72, 77). A Társulat ezen az ülésen lemondott a régészeti múzeum tulajdonjogáról, s azt a bíboros hercegprímásnak adta át. Ekkor egyesült az esztergomi Keresztény Múzeum ősrégészeti és római gyűjteménye a múzeum régi anyagával. Brenner Ferenc bányaigazgató régészeti gyűjteményének jelentékeny része vétel útján jutott a régészeti múzeum birtokába. Értékes anyag volt a bencés gimnázium letétje is (BALOGH 1941, 4).

1939 nyarán a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének támogatásával a régészeti múzeum raktárhelyiséget kapott, emiatt teljes átrendezés vált szükségessé, amelyet Balogh A. végzett el (BALOGH 1941, 4). Ekkor került a *Bibliotheca* emeleti nagytermébe az a kiállítás, amelynek vezetőjét Balogh A. írta. A vékonyka füzet már tudósít a kiállításon bemutatott únyi leletekről: „A kis esztergommegyei község határában áldozati helyen három hatalmas urna és egy nagy tál, négy kisebb-nagyobb korsó, három egyszerűbb tál és egy pompás áldozati kétosztatú tál került elő kisebb poharakkal. Az ú.n. badeni kultúra e művészi szépségű alkotásai egyedül állanak hazánkban egyrészt méreteikkel, másrészt finom kivitelükkel.” (BALOGH 1941, 12).

A következő fontos forrás Osváth Andor folytatásos leírása volt az Esztergom határában talált leletekről, amelyben néhány környékbeli faluban előkerült anyagról is röviden tudósított (OSVÁTH 1936),⁴ Únyról azonban semmilyen hír nem volt.

³ Az MRT-ben a Társulat alakulási időpontja 1896 (MRT 5, 7).

⁴ Ez a forrás az MRT 5-ben nem szerepelt.

Tompa Ferenc 25 év régészeti kutatásait áttekintő összefoglaló munkájában nem említi az únyi leleteket (TOMPA 1937, 48–50).⁵ Ugyancsak nem említi az 1936-ban megjelent, Budapest őskoráról írt munkájában sem, ahol távolabbi területekről is említett leleteket (TOMPA 1936, 8–9). Kissé furcsállottam, hogy Tompa F. az őskorkutatás negyedszázadáról írott összefoglalásában nem ismerteti ezt az egyedülálló edény-leletet. A választ Patay P. leveléből tudhattam meg: Patay P. szerint Tompa F. azért nem említette a leleteket, mert nem tudott róluk. Kéziratát 1936-ban zárta, mutatóját Patay Pál és Mithay Sándor készítette legkorábban 1936 őszén.

Tompa F. csak 1942-ben megjelent munkájában foglalkozik az únyi leletekkel, s határozottan urnasírként ír az előkerült edényekről. Ezt írja a badeni kultúra temetkezéseinek új elemét, a halotthamvasztást említve: „...a Budapesthez közel fekvő esztergommegyei Unyon is találtak bádeni urnasírokat...Publikálatlanok.” (TOMPA 1942, 30). Tompa F. ebben az összefoglalásban Patay P. és Balogh A. munkáit nem is említi, valószínű tehát, hogy Patay P., Balogh A. és Tompa F. egyazon forrásból származó értesüléssel dolgoztak egymástól függetlenül. Munkájuk is közel egyidőben jelent meg.

Míndezekből behatárolható az előkerülés ideje: az únyi leletek 1934–1935 és 1938 között kerülhettek elő vagy kerülhettek be a múzeumba és az 1939-ben berendezett kiállításon már ott voltak a *Bibliotheca* nagytermében. A leletek előkerülésének időpontját sikerült leszűkíteni, de az előkerülés körülményeire a felsorolt forrásokban nem találtam első kézből származó adatot. Nyomoztam tehát tovább.

Átnéztem a korabeli esztergomi újságokat is (Esztergom, Esztergom és vidéke, Esztergom Évlapjai).⁶ Szerencsére az Arcanum Kiadó nemrégiben digitalizálta ezeket is, így különböző kereső kifejezések alkalmazásával (leletek, hamvvedrek, edények, korsó, urna, Úny, unyi, Esztergom környéki, Esztergom-vidéki, régészeti, régiség stb.) hosszas, kitartó böngészés után megtaláltam a legelső híradást a leletekről.

Egy 1936. április 5-én megjelent cikkben végre megtaláltam, amit kerestem. Egy esztergomi újságíró baráti meghívásra Únyba utazik. Szabadnapot kér,

⁵ F. Holste rövid cikkében hivatkozik Tompa F. összegző áttekintésére, és ő már tud az únyi edénydepóról, de nem jelöli meg információjának forrását (HOLSTE 1939, 220).

⁶ Az MRT 5 irodalomjegyzékében csak az Esztergom Évlapjai szerepel, így minden további helyi újság új forrást rejthetett. Találtam egy jó sajtótörténeti összefoglalót (MUZSLAI ZSITVA 2011) és átnéztem a szóba jöhető orgánumokat: Esztergom 1895–1932, Esztergom és vidéke 1886–1941.

cserébe megígéri szerkesztőjének, hogy cikket ír a járás legkisebb falujának történelméről. Az újságíró vonatra száll, s Tinnyéig vonaton, majd gyalog folytatva az utat eljut Únyba. Útközben azon fanyalog, ugyan mit is írhatna erről a településről: „Ekkor azonban közbelépett a sors, és olyan ajándékkal lepett meg, ami egy riporternek ingyencsemege. A falu határában földforgatás közben cserépedényeket találtak. Szép díszítésű, masszív fekete korsókat, tálakat, hatalmas vázáknak tetsző edényeket, díszítésekkel, évszázadok nyomát magukon viselő, konzerválódott emlékeket, melyek egyikéről dr. Balogh Albin, a bencésgimnázium tudós igazgatója nagy örömmel állapította meg, hogy közel ötezer éves, a neolithikus kor végétől való leletről van szó... Úny község szombat óta 2400 éves történelmmel dicsekedhet.”⁷

Az előkerülés körülményeiről, az eredeti állapotokról sajnos, nem találtam adatokat. A község történetét feldolgozó lelkes helytörténész, dr. Wagenhoffer Vilmos (1936–2010) is a topográfiában szereplő adatokat használta fel munkáiban (WAGENHOFFER 2001, 16–17; 2009, 1).

Végezetül az esztergomi Balassa Bálint Múzeum (jelenleg MNM Balassa Bálint Múzeum) gyűjteményében lévő edények méreteinek közlésével szeretném kiegészíteni a leletegyüttesről tudható információkat a leltári számok sorrendjét követve. Mint látható, a tárgyak nem egyszerre lettek lajstromba véve. Mozsolics A. kartoték-leltára után 1955-ben, majd 1970-ben és 1971-ben leltározták be az edényeket.

Az edények méretei:

1. Füles tál (MOZSOLICS 1942, Abb. 4. 3; BANNER 1956, Taf. XVII. 1). Ma.: 11,9 cm, Pá.: 24,3 cm, Fá.: 9,5 cm (Ltsz.: EBM 55.155.1, Ö. 846). (3. kép 3)
2. Korsó (MOZSOLICS 1942, Abb. 4. 4; BANNER 1956, Taf. XVII. 3). Ma.: 15,5 cm, Pá.: 11,4 cm, Fá.: 5 cm (Ltsz.: EBM 55.155.2, Ö. 847). (3. kép 4)
3. Kancsó (MOZSOLICS 1942, Abb. 4. 6; BANNER 1956, Taf. XV. 1). Ma.: 23,2 cm, Pá.: 13,8 cm, Fá.: 10,5 cm (Ltsz.: EBM 55.155.3, Ö. 849). (3. kép 6)
4. Kétosztatú tál (MOZSOLICS 1942, Abb. 2. 1, BANNER 1956, Taf. XVII. 2, 5) Ma.: 11,5 cm, Pá.: 28,5 cm, Fá.: 10,2 cm (Ltsz.: EBM 55.155.4, Ö. 850) (2. kép 3)

⁷ Ötezer éves edényeket találtak Úny községben. A járás legkisebb községének évszázados történelme. (szerző nélkül) Esztergom és vidéke 57. évf. 28. szám (1936. április 5. vasárnap). Forrás: ARCANUM Adatbázis.

5. Behúzott peremű tál (MOZSOLICS 1942, Abb. 2. 2; BANNER 1956, Taf. XVII. 8). Ma.: 32,2 cm, Pá.: 55,5 cm, Fá.: 17,2 cm (Ltsz.: EBM 55.155.15, Ö. 881). (2. kép 2)
6. Hombár (MOZSOLICS 1942, Abb. 2. 4; BANNER 1956, Taf. XVIII. 14). Ma.: 47,4 cm, Pá.: 23,2 cm, Fá.: 14,5 cm (Ltsz.: EBM 55.155.16, Ö. 884). (2. kép 4)
7. Kancsó (MOZSOLICS 1942, Abb. 4. 2; BANNER 1956, Taf. XVII. 4). Ma.: 26,4 cm, Pá.: 15 cm, Fá.: 11,3 cm (Ltsz.: EBM 55.155.17, Ö. 855). (3. kép 2)
8. Füles tál (MOZSOLICS 1942, Abb. 4. 5; BANNER 1956, Taf. XVII. 6). Ma.: 13,3 cm, Pá.: 25,4 cm, Fá.: 9,5 cm (Ltsz.: EBM 55.155.18, Ö. 886). (3. kép 5)
9. Korsó (MOZSOLICS 1942, Abb. 4. 1; BANNER 1956, Taf. XV. 5). Ma.: 21,5 cm, Pá.: 12,5 cm, Fá.: 9 cm (Ltsz.: EBM 70.402.1, Ö. 848). (3. kép 1)
10. Hombár (MOZSOLICS 1942, Abb. 2. 3; BANNER 1956, Taf. XVI. 14). Ma.: 66 cm, Pá.: 38 cm, Fá.: 18 cm (Ltsz.: EBM 71.59.1). (2. kép 3)
11. Hombár (MOZSOLICS 1942, Abb. 2. 5; BANNER 1956, Taf. XV. 15). Ma.: 67 cm, Pá.: 29,4 cm, Fá.: 18,5 cm (Ltsz.: EBM 71.59.2). (2. kép 2)⁸

A leletek pontosabb előkerülési körülményeit, a helyszíni megfigyelések forrását nem sikerült kiderítenem, az előkerülés pontos idejének meghatározásával (1936. április 4.) és újabb adatokkal gazdagíthattam e fontos leletekről eddigi tudásunkat.

Köszönetnyilvánítás

Ezúton is köszönöm Torma Istvánnak, hogy információival segítette munkámat. Hálásan köszönöm Patay Pál részletes levelét, amelyben nagyon fontos tudománytörténeti adatokat hozott a tudomásomra. Őszintén csodálom azért is, hogy könyvének megjelenése óta eltelt 75 év távlatából ilyen pontosan emlékszik részletekre, információkra. Köszönöm Merczi Mónika (Balassa Bálint Múzeum) segítségét az edények mérésében.

Bondár Mária

MTA BTK Régészeti Intézet
1014 Budapest, Úri utca 49.
bondar.maria@btk.mta.hu

Irodalom

- BALOGH A. 1941: *Vezető az esztergomi Régészeti Múzeumban*. Esztergom.
- BANNER J. 1941: Badeni leletek a szabolcsmezejei Visrről. *Folia Archaeologica* 3–4 (1941) 28–38.
- BANNER J. 1942: Adatok a kétoosztású badeni tálak elterjedéséhez – Angaben zur Verbreitung der zweigeteilten Badener Schüsseln. *Archaeologiai Értesítő* 3 (1942) 73–87.
- BANNER, J. 1956: *Die Pécelér Kultur*. *Archaeologia Hungarica* 35, Budapest.
- BONDÁR M. 1987: Későrézkori kemence Esztergom-Diósvölgyben – Spätkupferzeitliche Ofen in Esztergom-Diósvölgy. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1987, 31–44.
- ECSEDY I. 1983: Ásatások Zók-Várhegyen (1977–1982) (Előzetes jelentés) – Excavations at Zók-Várhegy (1977–1982) Preliminary Report. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 27 (1982 [1983]) 59–105.
- ENDRÓDI A. 1991: Újabb adatok a bádeni kultúra megtelepedéséhez Budapest területén – Neuere Beiträge zur Niederlassung der Badener Kultur auf dem Gebiet von Budapest. *Budapest Régiségei* 28 (1991) 59–82.
- ENDRÓDI A. 1992: Késő rézkori leletek Szigetszentmiklós-Üdülősoron – Late Copper Age assemblages at Szigetszentmiklós-Üdülősor. In: Havassy P.–Selmeczi L. (szerk.): *Régészeti kutatások az M0 autópálya nyomvonalán I – Archaeological Researches on the Line of Motorway M0*. BTM Műhely 5, Budapest 1992, 63–82.
- HOLSTE, F. 1939: Zu Formenschatz und Datierung der östlichen Badener Kultur. *Germania* 23 (1939) 220–224.
- HORVÁTH T. 2011: A késő rézkori időszak más szemszögből: tipo-kronológiai megfigyelések a Balatonöszöd-Temetői dűlői késő rézkori Boleráz/Baden település leletanyagán. *Gesta* 10 (2011) 3–135.
- KÖREK J. 1983: *Közép-Kelet-Európa a rézkor végén*. Akadémiai doktori értekezés, kézirat. Budapest.
- MAKKAY J. 1963: Adatok a péceli (badeni) kultúra népe vallásos elképzeléséhez – Data to the Religious Beliefs of the Pécel (Baden) Culture. *Archaeologiai Értesítő* 90 (1963) 3–16.
- MOZSOLICS, A. 1942: Zur Frage der Schnurkeramik in Ungarn. *Wiener Prähistorische Zeitschrift* 29 (1942) 30–50.

⁸ A 9. és 11. számú edényt később leltározták be, ehhez korábbi leltári szám nem is tartozik, Mozsolics A. Ö jelölésű leltári száma sincs a tárgyakon.

- MRT 5: Horváth I.–H. Kelemen M.–Torma I.: *Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom és a dorogi járás*. Magyarország Régészeti Topográfiája 5, Budapest 1979.
- MUZSLAI ZSITVA Á. 2011: *Az esztergomi sajtó története a kezdetektől napjainkig 1828–2011*. http://muzslai.5mp.eu/web.php?a=muzslai&o=0W_303kn1w (2013. június 26).
- NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ, V. 1981: Náčrt periodizácie badenskej kultúry a jej chronologických vzťahov k Juhovýchodnej Európe – An outline of the periodical system of Baden culture and its chronological relations to Southeast Europe. *Slovenská Archeológia* 29 (1981) 261–296.
- NÉMETHY L. 1900: Az „Esztergom-vidéki Régészeti és Történelmi Társulat” régiséggyűjteményének leltára. *Az Esztergom-vidéki Régészeti és Történelmi Társulat harmadik Évkönyve* 1900, 95–147.
- NEUSTUPNÝ, E. 1959: Zur Entstehung der Kultur mit kannelierter Keramik. *Slovenská Archeológia* 7 (1959) 260–284.
- NEUSTUPNÝ, E. 1973: Die Badener Kultur. In: Chropovský, B. (Hrsg.): *Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur*. Bratislava 1973, 317–352.
- OSVÁTH A. 1936: Lelőhelyek Esztergom határában. *Esztergom és vidéke* 57. évf. 64. szám (1936. augusztus 9), 57. évf. 66. szám (1936. augusztus 15), 57. évf. 68. szám (1936. augusztus 23), 57. évf. 74. szám (1936. szeptember 13).
- PATAY P. 1938: *Korai bronzkori kultúrák Magyarországon – Frühbronzezeitliche Kulturen in Ungarn*. Dissertationes Pannonicae Ser. II/13, Budapest.
- SINKA F. 1936: Jubiláris újjáalakulás. *Esztergom Évlapjai* 8 (1936) 72–80.
- TOMPA F. 1936: Budapest őskora. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 4 (1936) 1–16.
- TOMPA, F. 1937: 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn. 1912–1936. *Bericht des Römisch-Germanischen Kommission* 24–25 (1934–1935 [1937]) 27–127.
- TOMPA F. 1942: Őskor. In: Szendy K. (szerk.): *Budapest története az Ókorban. Első rész*. Budapest 1942, 1–133.
- WAGENHOFFER V. 2001: *Úny története*. Úny.
- WAGENHOFFER V. 2009: Néhány feldolgozás Únyról. Fejezetek Úny község történelméből. *Únyi Újság* 13. évf. 3. szám (2009. szeptember).

The hunt for the Úny group of the Baden culture

The label “Úny group” is a concept or sub-category in the archaeological literature, which has not been properly defined: it is still undecided whether it denotes a regional or chronological group, even though most prehistorians tend to use it in the latter sense. The group’s sites have still not been adequately identified and neither have the group’s distinctive traits been defined. What we are left with is an assemblage after which the group was named, but neither its context, nor its find circumstances, nor the exact date of its discovery are known.

Although the eponymous site that yielded the assemblage giving its name to the group was located by the authors of Volume 5 of the Archaeological Topography of Hungary during their topographic surveys (MRT 5, Site 32/2), the find circumstances and the date of the discovery of the assemblage made up of over ten intact vessels and several pottery fragments were not specified in the archaeological literature.

Discussed here is the eponymous assemblage that gave its name to the Úny group, an ill-defined archaeological entity, and a description of the search for documents and reports that shed light on its find circumstances and the date of its discovery.